

ДОБРОЧИННІСТЬ ЯК ВИЯВ НАЦІОНАЛЬНОЇ СОЛІДАРНОСТІ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

З прадавніх часів українська побутова традиція відзначалася різними формами взаємодопомоги та співпраці. Одна з них – “толока”, тобто добровільна участь сусідів у будівельних та інших господарських роботах в односельців, зберігається у деяких українських селах і донині. Такі звичні колись і поодинокі тепер форми взаємної підтримки людей перейшли у площину “масштабних акцій”, ініційованих різними фондами. Здебільшого ці заходи орієнтовані на формування відповідного іміджу або політичного реноме певних осіб і насправді камуфлюють рекламну кампанію. Чистий дух співчуття і взаємовиручки, що становить основу благодійності, з масового явища перетворився на індивідуальне, причому притаманне представникам незаможних верств населення. Цей факт лише на перший погляд здається парадоксальним, адже у сучасних розвинених країнах саме заможні категорії суспільства є основними учасниками доброчинного руху.

Радянська доба, позначена “зрівнялівкою” та більшовицькою матрицею, з якої ліпилися всі форми соціальної солідарності, період “первісного накопичення капіталу”, який триває дотепер, з його відразливою дволикою фізіономією всепоглинаючого молоха й доброзичливого, щедро джентльмена водночас, вихолостили в українському суспільстві цей іманентний йому елемент громадського співжиття. Та у вітчизняній історії було чимало прикладів того, як в екстремальних, найбільш несприятливих умовах, люди, які не мали особливих статків, ділилися останнім шматком хліба з нужденними.

Принципова важливість цього питання вбачається у тому, що не лише деякі зарубіжні й вітчизняні науковці обстоюють тезу про відсутність в українців здатності до самоорганізації, узгоджених дій індивідів у ім'я спільної мети, а, отже, спроможності самостійно збудувати власну державу.

Насправді українці володіли цими якостями так само, як і всі інші народи Центральної, Південної та Східної Європи, хоча спосіб їх реалізації залежав від специфічних рис історичного розвитку України, позначеного тривалими періодами бездержавності та зовнішньої експансії. Спробуємо спроектувати візію на це питання через призму доброчинства у період Другої світової війни.

Маючи статус національної меншини, населення західноукраїнського регіону постійно відчувало соціально-економічний, етно-конфесійний тиск і в умовах конкуренції змушене було вживати контрзаходів, які набували форм кооперації та консолідації на національній основі. У міжвоєнний період цей рух проходив під гаслом: “Свій до свого, кожен по своє”. Традиційно побожні мешканці краю органічно сприймали необхідність допомагати один одному у скрутний час, оскільки це логічно випливало з християнських постулатів.

Ще Іоанн Хреститель на питання перших християн, що їм робити, відповідав: “У кого дві одежі, той віддай не їмущому, і в кого є їжа, роби те саме”. А відомий російський мислитель С.Л.Франк писав, що “чим більш конкретна моральна діяльність людини, чим більше вона рахується з конкретними потребами живих людей і зосереджена на нинішньому дні, чим більше, коротше кажучи, вона просякнута не відстороненими принципами, а живим почуттям любовної допомоги людям, тим ближча до підпорядкування своєї зовнішньої діяльності духовному завданню свого життя”¹.

Екзистенційні умови війни поставили кожную людину перед необхідністю свідомого вибору позиції, від якої залежала її доля. Зіткнення двох тоталітарних режимів,

наявність таких воюючих сторін, як Українська Повстанська Армія, Армія Крайова, різноманітних збройних формувань створило у західноукраїнському регіоні надзвичайно напружену ситуацію і не залишило індивідуальним жодного його мешканця.

Випробування, які випали на долю народу України у цей час, важко виміряти за будь-якою шкалою. Трагізм ситуації посилювала та обставина, що український народ був фактично розколотий на кілька частин, а український політикум національної орієнтації так і не зміг подолати різницю у поглядах на шляхи відродження суверенної державності. На цьому невідрадному тлі як феномен надпартійного, аполітичного порядку виявилось відвічне прагнення солідарності та готовність українців прийти на допомогу ближньому.

Ні радянська влада, ні гітлерівський окупаційний режим не заохочували до добродійності. Перші старанно підтримували міф про соціальну захищеність та добробут громадян, а другі прагнули всіма наявними засобами витягти з України все, що можливо: сільськогосподарське збіжжя, сировину, промислові товари, харчові продукти. Сумнозвісною всепроникністю відзначалася і податкова система більшовиків. Тому будь-який обіг товарів і продукції поза контролем обох тоталітарних систем вважався небажаним і здебільшого всіляко прісікався.

Ситуація дещо змінилася після того, як німецько-радянська війна перейшла у затяжну фазу. Майже вся територія України стала зоною окупації. Однак існували відчутні відмінності у політиці окупаційної влади в різних територіально-адміністративних утвореннях: Рейхскомісаріаті “Україна”, “Трансїстрії”, Генеральному Губернаторстві (з дистриктом “Галичина” включно). Порівняно з іншими зонами окупації, уряд Генерального Губернаторства на чолі з Г. Франком відзначався деякою поміркованістю щодо українців. І хоча політична діяльність принципово виключалася на всій окупованій території, у Генеральному Губернаторстві відкривалися можливості для доволі широкої суспільної роботи. Цим скористалися різні громадські та релігійні об’єднання, а також самостійницькі сили, що дуже швидко змушені були перейти у підпілля. Обидві ОУН – і мельниківська, і бандерівська – скористалися нагодою для розгортання організаційної мережі, делегуючи своїх членів до легальних інституцій.

Серед новопосталих харитативних організацій слід назвати Українську національну раду у Сяноці, а також українські комітети у Новому Санчі, Криниць, Горлицях, Коросні, Дуклі, Жмигороді, Балигороді, Динові на Лемківщині, комітети у Перемишлі, Белзі, Лежайську, Переворську, Український національний комітет у Ярославлі (Посяння), Центральний Холмський комітет, комітети у Білгораї, Терногороді, Томашові, Замості, Грубершові, Холмі, Володаві, Красноставі, Білій Підляській (Холмщина). Аналогічні за призначенням і функціями об’єднання восени 1939 р. розпочали роботу у Ряшеві, Кракові, Любліні, Варшаві. Український комітет допомоги біженцям і полоненим у Кракові (УДК) очолив о. д-р Павло Хрущ, а з жовтня – д-р В. Горбів, відомий діяч ОУН. Оскільки Краків став адміністративним центром Генерального Губернаторства, він перетворився одночасно на осередок нової української політичної еміграції. Внаслідок цього й УДК почав з часом виконувати функції координаційного центру українського громадсько-політичного життя². Комітет допомагав усім, кого війна зірвала з насиджених місць і позбавила засобів до існування.

Найбільш активно українською силою у суспільному житті Генерального Губернаторства стала ОУН, очолювана тут полковником Р. Сушком. Щоб створити орган з широкою компетенцією, який би репрезентував інтереси українства, Р. Сушко та О.Бойдуник підготували проект, з яким у листопаді 1939 р. ознайомився Г. Франк. Отримавши його принципову згоду (але не офіційну санкцію), Р. Сушко у кінці місяця скликав збори відомих діячів громадсько-політичного, церковного, наукового, культурно-освітнього життя, які обговорили і схвалили статут Українського Національного Об’єднання (його прототипом стало УНО в Німеччині). Про наступний розвиток подій

В.Кубійович (з літа 1940 р. він заступив В. Глібовицького на посаді голови централі УНО) писав: “Ми жили під німецькою владою. Українська політична проблема тоді в Берліні не існувала, тут, у Генеральній Губернії українців толерували і робили їм деякі поступки. Влада не затвердила статуту УНО, і лише влітку 1940 року, врешті, оформлено нашу організацію як централю Українських Допомогових Комітетів (УДК) Український Центральний Комітет (УЦК). Це була зовсім незадовільна форма така сама, як її мали поляки і жиди, але в цих вузьких рамах ми мали далеко більшу свободу рухів, ніж ті дві етнічні групи. Крім цього, ми дістали дозвіл на творення Українських освітніх товариств (УОТ), які заступали колишні читальні “Просвіти”, їх централю становив відділ культурної праці в УЦК.

... Цілком інакше було в Галичині. Губернатор Галичини доктор Вехтер бачив українську політичну проблему і шукав можливостей українсько-німецького співжиття, при чому він не звертав уваги на своїх зверхників у Кракові. Відповідно й роля Українського Центрального Комітету на території Галичини була значно більша, ніж у Кракові”³.

Ще одним важливим аспектом діяльності УЦК були стосунки з Організацією українських націоналістів. В. Кубійович з цього приводу зазначав: “УЦК був загальною і єдиною громадською легальною і непартійною установою і тим самим мав обслуговувати всіх українців та притягати їх до співпраці. У практиці я мусів зважати на дійсність, тобто на силу різних установ і організацій, у першу чергу, на ОУН. Я очолив громадську централю на пропозицію полк. Сушка (але без ніякого зобов’язання), і більшість членів проводу УЦК належали до ОУН. У перші місяці діяльність ОУН і його членство була на різних відтинках українського суспільного життя дуже позитивна: їм була притаманна велика жертвовність, ідейність, активність, любов до праці та бойовитість. Але з часом видно було і слабкі сторони: мале фахове знання, невелике політичне вироблення, брак витривалості і послідовності в праці, нахил до нелегальщини там, де її не треба було, нерозуміння специфічних відносин у терені. Українські комітети часто поставали з ініціативи ОУН, а вже завжди при її співдії. З часом, коли праця в комітетах вимагала більше фаховості, вони часто не могли впоратися зі своїми обов’язками, їх треба було замінити фахівцями, що спричинило невдоволення. Чимало націоналістів, які працювали в системі УЦК, виконували рівночасно свої функції в ОУН; вони автоматично підлягали своїм диспозиційним осередкам: політичному – ОУН і громадському – УЦК; поставали конфлікти, які не були корисні для праці на окраїнах. Попри це, моя співпраця з ОУН (чи її представником полк. Сушком) була назагал гармонійна, так само з членами ОУН, які були членами проводу УЦК”⁴.

Серед перших справ, які вдалося налагодити (окрім допомоги біженцям), була організація українського видавництва, у якому випускали шкільні підручники, книги, газету “Краківські вісті”, кілька журналів.

Наближення війни з СРСР зробило керівництво Генерального Губернаторства ще більш чутливим до українських домагань. У квітні 1941 р. члени проводу ОУН В.Кубійович, В. Глібовицький і А. Мілянчик зустрілися з Г. Франком і подали йому меморіал, у якому викладалося бачення “українського питання”, “публічно-правного становища української групи в Генеральній Губернії, українська етнографічна територія, обсади постів в адміністрації, самоуправі тощо українцями, церковні, культурні, господарчі справи, проблеми молоді (вимоги окремої організації) і суспільної опіки”. Попри всі попередні обіцянки Г. Франк своїми наступними кроками дезавуював домовленості, намагаючись зіпхнути УЦК на периферію суспільного життя.

Та навіть за цих умов УЦК виправдав пов’язані з ним сподівання.

Згідно зі Статутом УЦК (§ 3) його діяльність спрямовувалася у двох напрямках: 1) організація загальної суспільної опіки; 2) співпраця із закордонними організаціями за

посередництвом німецького Червоного Хреста. У § 21 “Ділового Правильника” сформульовано такі завдання УЦК: життя невідкладної допомоги втікачам, біженцям; організація сиротинців та опікунства для дітей-сиріт; налагодження харчування бідного населення у народних кухнях; забезпечення безробітних родин та родин військовополонених і т. ін.⁵ Кошти, необхідні для реалізації харитативних проєктів, надходили за рахунок членських внесків, грошових і речових пожертв, а також комунальних і державних субвенцій.

Структурно УЦК навесні 1941 р. складався з 26 українських допомогових комітетів (УДК), 33 районних делегатур і близько 980 мужів довір'я, які діяли у чотирьох областях: Краківській, Люблінській, Варшавській, Радомській.

До початку німецько-радянської війни УЦК не лише відлагодив механізм функціонування всіх своїх ланок, а й встиг досить багато зробити у царині сприяння всім, хто цього найбільше потребував. Якщо на початковому етапі головна увага зосереджувалася на допомозі біженцям, інвалідам, хворим, безробітним, то надалі сфера діяльності значно розширилася. Поряд з відродженням кооперативного руху, налагодженням роботи товариства “Сільський господар”, ремісничого та промислового виробництва у містах місцеві ланки Комітету спрямували зусилля на організацію дитячих і юнацьких закладів – “захистів”, сиротинців, дитсадків, інтернатів-бурс для дітей з незаможних родин; охорону здоров'я всіх верств населення; забезпечення робочими місцями тих, хто цього потребував; налагодження додаткового харчування найменш забезпечених категорій місцевих мешканців тощо. Протягом 1940–1941 адміністративного року було організовано 29 українських захистів, 9 бурс-інтернатів, 475 дитсадків, у яких діти харчувалися, виховувалися, навчалися, а учні ще й отримували грошову допомогу та стипендії. Понад 17 тис. родин (68872 осіб) одержали додаткові харчові картки, які давали право на придбання товарів у повітових кооперативних союзах та сільських кооперативних крамницях. Узимку 1940–1941 рр. в містах діяло 11 кухонь, які видавали щоденно по 1000 обідів. У цей складний час проведено акцію “Зимова допомога” під гаслом “Брат – братові”, що супроводжувалася збиранням речей і грошей для тих, хто особливо потерпав від незгод воєнної доби⁶.

З осені 1940 р. УЦК приступив до матеріальної підтримки українських студентів, які навчалися у вузах Чехії та Німеччини. У листопаді при УЦК сформовано Комітет допомоги українському студентству (КоДУС)*, який спеціально займався цими питаннями⁷.

Напад Німеччини на Радянський Союз започаткував новий етап у діяльності УЦК. 17 липня 1941 р. Галичину приєднано до Генерального Губернаторства, а 1 серпня тут утворено нову адміністративно-територіальну одиницю – дистрикт “Галичина”. Український політикум майже одностайно засудив ці дії Берліна, але щось змінити не міг.

За цих умов діяльність УЦК поширювалася на територію Львівщини, Станіславщини, Дрогобиччини, Тернопільщини (без північних районів). Тут швидко утворилися структури, апробовані протягом 1939–1941 рр.

Лише після початку війни з СРСР нацистські лідери розкрили свої справжні наміри щодо України. Безапеляційне ігнорування українських домагань національної державності, небачений розмах терору і геноциду, нищівна експлуатація сировинних, матеріальних і людських ресурсів вже незабаром позбавили проницьких ілюзій значну частину українців. Однак і за цих обставин керівництво УЦК вважало не лише за можливе, а й за необхідне продовжувати діяльність, усвідомлюючи неминучість співпраці з окупаційною адміністрацією. При можливості дотримуючись принципу аполітичності, що став головною умовою існування даної інституції, УЦК посилив

* У 1942 р. КоДУС перенесено з Кракова до Львова, з 1945 р. він відбув на еміграцію

харитативну роботу. Нагальну потребу у такій громадській установі засвідчили наступні події.

Війна зруйнувала звичайний життєвий уклад галичан, до межі ускладнила і без того непрості умови існування.

Найбільш вразливою категорією населення у роки війни стали діти. Тотальна мобілізація чоловіків до різних регулярних і нерегулярних збройних формувань позбавила мільйони родин головного годувальника, до межі загострила соціальні ризики. Сотні тисяч дітей залишилися сиротами і напівсиротами. Саме цей контингент став головним об'єктом добродійних акцій української громадськості.

На початку серпня 1941 р. з ініціативи громадськості Львова взяла початок “Українська допомогова акція”, завдання якої організатори вбачали у матеріальному, санітарному і моральному сприянні сиротам, бездомним, інвалідам, біженцям, військовополоненим, безробітним, хворим. У кожному районному й обласному центрі створювалися станиці, а на місцях – низові ланки, які опікувалися вказаними категоріями населення.

На початку кожного року визначалося кілька пріоритетних завдань, на розв'язання яких націлювалися громадські об'єднання.

Початок 1942 р. ознаменувався ініціативою під гаслом “В кожному селі – дитячий садок”. Незважаючи на всі труднощі, у деяких місцях з'явилися обнадійливі результати. Уже до 20 березня 1942 р. 254 громади зі 103 сіл Сяноцького округу зібрали 107 467 злотих, які склали бюджет даної акції. А всього близько 200 сіл округу виявили бажання мати дошкільні дитячі заклади на громадських засадах⁸.

Організатори акції мали за мету забезпечити догляд і виховання найменших членів української спільноти, а також їх посилене харчування. Для вихованців 4 дитсадків у Станіславі спеціальна комісія на чолі з о. проф. Микитком виділяла 185 обідів щоденно. Для цього у дошкільні установи передавали борошно, м'ясо, картоплю, цукор, крупи⁹. До кінця серпня 1942 р. у Станіславі діяло 15 сезонних садочків, а до кінця вересня у них утримувалося близько 900 дітей. Під наглядом міської управи і за участю відділу суспільної опіки УОК* у місті створено дитячі ясла для 35 осіб¹⁰. Через рік, у квітні 1943 р., на території Генерального Губернаторства діяло 2210 сезонних і 233 постійних дитячих садків, у яких налічувалося 30 тисяч вихованців¹¹.

Особливих зусиль і душевної теплоти вимагали діти, які втратили батьків. Для них створювалися громадські установи, що існували за рахунок коштів і харчів, зібраних серед населення. Досить часто патрунували такі заклади і виконували функції вихователів греко-католицькі священники, ченці і черниці ордену ЧСВВ та інших чернечих орденів. Справжньою материнською любов'ю і увагою оточили 30 хлопчиків-сиріт у Золочеві сестри-василянки. Окрім місцевих дітей, у сиротинці виховувалися діти радянських громадян, арештованих, вивезених чи розстріляних сталінськими каральними органами¹². “Захоронку” для дітей у Тисмениці, Микулиничях, Отинії, Делятині Станіславського округу вели кваліфіковані виховательки з чину сестер-служебниць¹³.

Карпатський регіон завжди вважався зоною ризикованого землеробства, що негативно позначилося на забезпеченні населення харчовими продуктами. Весна 1942 р. виявилася особливо несприятливою і переважна частина людної гирських районів опинилася перед загрозою голоду. Першочерговим завданням громадськості Західної України стало врятування найменш захищених від недоїдання і хвороб – дітей. Зразком виконання громадського обов'язку і самодіяльності стало переселення 25 тисяч дітей з Лемківщини, Бойківщини, Гуцульщини, Покуття та інших гірських районів на Поділля. Там їх розселили у місцевих родин, де вони відпочивали і

* УОК – Український окружний комітет

харчувалися. У кінці літа зміцнілі і загартовані діти повернулися до рідних домівок¹⁴. У серпні 1942 р. делегатура УЦК в Жидачеві отримала листа такого змісту: “Ми, підписані діти з Жидачева, складаємо оцим найкращу подяку... на руки Голови о. Декана П. Чеху та за те, що подбали про нас і вислали нас на золоте Поділля. Ми дуже раді і вдоволені, бо добре нам тут поводитьься, а що найважливіше – не терпимо голоду, за те вдячні будемо через ціле наше життя”. Лист підписали 53 дитини¹⁵.

Найгострішою проблемою упродовж всього періоду окупації залишалося забезпечення населення продуктами. Німецька влада виділяла незначні кошти і ліміти на придбання продуктових товарів, однак це покривало мізерну частину реальних потреб.

Ситуацію ускладнювали несприятливі кліматичні умови. Ранньою весною 1942 р. у гірських та підгірських районах Карпат почалися великі повені. Щоб врятувати населення, яке особливо потерпало від браку харчів, відділ суспільної опіки УОК Станіславщини, окрім акції переселення, оперативно організував роботу харчівень і народних кухонь. Усього в окрузі діяло 102 кухні-харчівні, де отримували обіди 29729 осіб: у Надвірній – 15 таких закладів (5738 осіб), Делятині – 16 (6477 осіб), Солотвині – 13 (2580 осіб), Богородчанах – 19 (3594), Галичі – 9 (2580 осіб), Станіславському повіті – 28 (7839), Станіславі – 2 (900 осіб). Зібраних і закуплених продуктів вистачило на час від квітня до липня 1942 р., а в окружному центрі кухні діяли круглодобово¹⁶.

Батьківський комітет у Станіславі ініціював створення кухонь для молоді, що доїжджала чи доходила до шкіл з околиць, зокрема для 434 учнів (за 0,5 злотих), які могли взяти обід з двох страв¹⁷. Відділ суспільної опіки Коломийського УОК зібрав списки голодуючих з 33 сіл округу й організував розподіл борошна за допомогою місцевих делегатів і мужів довір'я¹⁸.

22 шкільні кухні обслуговували учнів з усіх 24 сіл Солотвинської делегатури. Крім того, у Солотвині працювали кухні для службовців (20 осіб), шкільної молоді (50 дітей), вихованців захоронки (10 дітей). 227 учнів і 30 малюків з бідуючих родин годувала шкільна кухня у Мовчанці, 130 дітей у Узені і 70 школярів у Драгомирчанах діставали гарячі другі сніданки. У с. Крехівці кухня, відкрита у лютому 1943 р., готувала обіди для 150 учнів, 30 дошкільнят, 30 громадян отримували обіди з однієї страви, причому бідніші з них – безплатно. У Богородчанах з червня 1943 р. всі харчівні працювали для дитсадків. Кухню у постійно діючому садку вели сетри-служебниці¹⁹.

Нацистська окупаційна адміністрація методично грабувала природні багатства України, будь-якими методами домагаючись здачі сільськогосподарської продукції. Коли розпорядження властей не виконувалися, вони вдавалися до жорстких санкцій. Так, у кінці 1942 р., який виявився одним з найбільш “голодних”, уряд харчування і сільського господарства при окружному старостві у Станіславі оголосив, що 20 господарств з різних сіл за невиконання наказу про здачу збіжжя та відсутність належної кількості робітників, призначених для виїзду до Рейху, втратили право на користування землею, інвентарем та будинками, а їх майно передано “пильним і добросовісним господарям”²⁰. Досить часто тих, хто не зміг здати визначену норму харчів та збіжжя, били або ж ув’язнювали.

Аби відвести від населення загрозу покарань, представники УЦК і товариства “Сільський господар” відстоювали інтереси селян перед владою, допомагали їм краще організувати лісо- і землекористування, ініціювали відкриття спеціальних сільськогосподарських шкіл та курсів за громадський рахунок, пропагували ефективні форми господарювання, здійснювали адресну допомогу тим родинам, які були неспроможні витримати податковий тягар.

Попри всі труднощі війни український люд жив не лише єдиним “хлібом насущним”. Свідченням усвідомлення національних інтересів, стратегії розвитку і

поступу української спільноти у регіоні став рух, спрямований на допомогу студіюючій молоді та шкільництву. “Молодь, що вчиться тепер по вищих школах, – це майбутня провідна верства народу, це його інтелігенція (священики, лікарі, адвокати, судді, інженери і т.д.), – писав автор передовиці у часописі “Голос Прикарпаття”. – Справа молоді, що вчиться тепер по військових школах, не є виключною справою їх найближчих родин, хоч вони, звичайно, в першу чергу зобов’язані нести тягар, зв’язаний з удержанням її по містах. Однак той тягар дуже часто перевищує її спроможність і молодий студент чи студентка мусить перервати науку або продовжує її не раз серед надмірно важких умовин”. У кінці статті пропонувалося зібрати 1 млн. злотих для сприяння студентам²¹.

За рядками цифр часто губляться живі імпульси сердець, що поєднують різних – далеких і незнайомих – людей в одну спільність – народ. Для юнаків і дівчат, які в роки воєнного лихоліття могли набувати знань і професійних навичок, однаково цінними і дорогими були 25 злотих доктора О.Коссака з Коломиї і 912 злотих, переданих до фонду “Українського студентства” учасниками футбольного матчу між командами “Скала” (Стрий) і “Зелеміль” (Сколе), 700 злотих від концерту солістки Львівської опери Черних та 592 злотих 60 грошів від “свяченого”, організованого жіночою секцією та осередками Українського освітнього товариства у Трускавці²². Ланцюгова реакція благодійництва охопила всі верстви населення. Для прикладу, українські поліцейські Станіслава під командуванням полковника Т.Банаха склали 400 злотих на солодоші під ялинку для міського сирітського будинку. Натомість вихованці цього закладу під час Різдвяної коляди зібрали 700 злотих, передавши їх на потреби студентства. А хіба не виявом справжньої турботи про знедолених стало відкриття школи для сліпих дітей 5-18 років та організація 3-річної школи столярних робіт для глухонімих юнаків 14-25 років у Львові?²³ Завдяки зібраним коштам КоДУС призначив восени 1942 р. 171 стипендію для студентів на загальну суму 42490 злотих²⁴.

Зусиллями громадськості підтримувалася діяльність навчально-виховних закладів усіх рівнів. На кінець 1942 р. у Генеральному Губернаторстві налічувалося 1962 дитячих садки, 2 фахові школи, 76 сільськогосподарських шкіл, 27 технічних шкіл для хлопців та 12 для дівчат, 42 торгівельних та 8 господарських шкіл для дівчат, 12 гімназій, 4 семінарій, багато фахових курсів (деякі з правами вищих навчальних закладів)²⁵.

Одним з напрямів благодійних зусиль громадськості краю стала опіка над військовополоненими. Унаслідок німецько-польської війни у німецькі табори потрапили 86 тис. військовослужбовців польської армії української національності. Значна їх частина походила з теренів, що увійшли до складу Генерального Губернаторства. Інтерпеляції УЦК протягом 1939 – 1940 рр. до німецьких властей мали за вислід санкцію на звільнення полонених на підставі індивідуальних клопотань їх родин за наявності відповідних документів, завірених місцевими органами самоврядування, УДК чи делегатури. Через деякий час командування вермахту дало дозвіл на звільнення усіх полонених українців за загальними списками, однак велика їх кількість не змогла повернутися додому, оскільки була затримана в Німеччині як цивільна робоча сила²⁶.

Аналогічна ситуація виникла з початком німецько-радянської війни. Сотні тисяч полонених червоноармійців розміщувалися у непристосованих таборах на території України, у тому числі і західного регіону. Радянське керівництво, навіть не усвідомлюючи своєї провини, звинувачувало полонених у зраді і слабкодухості та відмовлялося будь-яким чином захищати інтереси цього “шлаку війни”. У поєднанні з брутальним ставленням до радянських військовополонених з боку нацистського керівництва і командування німецьких та союзних збройних сил дана обставина прирікала мільйони військових бранців на неминучу загибель. Сотні тисяч червоноармійців гинули на етапах і в таборах від ран, голоду, холоду і хвороб. На порятунок знедолених спрямувала свої

зусилля галицька громадськість. Стихійні вияви милосердя у вигляді переховування втікачів, передачі харчів та одягу у колони полонених та попередні місця утримання змінилися систематичними й організованими заходами, спрямованими на врятування приречених на повільне вимирання бранців.

З перших місяців німецько-радянської війни на заклик УЦК до окружних комітетів і делегату почали надходити тисячі пакунків, які розподілялися серед таборів. Ініціатива надходила не лише згори, а й знизу. Так, мешканці с. Колодіївка на Станіславщині зібрали 50 злотих для полонених і закликали своїх сусідів підтримати почин. Зусиллям повітової делегатури у Надвірній зібрано близько 200 харчових продуктів. Учасники академії на честь О.Бесараб у с. Підпечари склали 600 злотих²⁷.

Воєнна доба примхливо переплітала життя і смерть, радісні і трагічні події. Але і в радості, і в печалі люди не забували про тих, хто потрапив у скруту. Гості, запрошені на весілля родиною Савченків (с. Ясминиця), склали для військовополонених 501 злотий, родиною Лучків (с. Драгомирчани) – 195 злотих, родиною Ковалів – 432,5 злотих, подружжям Цяцюків – 225 злотих²⁸. У фонд Українського Червоного Хреста на Станіславщині, який взяв на себе основний тягар турботи про військових бранців, надійшло 12,95 злотих від о. прелата Русина, 65 злотих від о. Григорчука з Раківчика, 32,3 злотих від греко-католицької громади с. Мишин. Жителі с. Толуків передали полоненим 137 кг сухарів, 55 кг часнику, 0,5 кг сухофруктів, 40 кг квасолі, 1,5 кг ячмінної крупи, 2,5 кг гороху, 7 кг солонини, 0,5 кг смальцю, 16 сорочок, інший одяг. Релігійна громада с. Борщів на Львівщині заколядувала 747 злотих, призначивши їх полоненим радянським воїнам²⁹.

Кошти на потреби Українського Червоного Хреста (УЧХ) й військовополонених надходили від багатьох громадських інституцій, підприємств і установ. На початку 1942 р. на рахунок банку “Покутський союз” (Коломия) перераховано 250 зл. від читальні “Просвіти” у с. Камінка Велика, 50 зл. від осередку “Жіночої Служби України” (с. Кути), 64 зл. добровільних дагків за оголошення у газеті “Воля Покуття”³⁰, 160 зл. від делегатури УОК у Жаб’є, 86 зл. від управи і членів товариства “Сільський господар” (с. Цуцулин).

Перекладаючи тягар утримання військових бранців на українську громадськість, німецьке командування дозволило надсилати до таборів харчові посилки вагою до 6 кг. Користуючись цією нагодою, населення Західної України організовано збирало продукти харчування і предмети першої необхідності, які передавали військовополоненим³¹. Так, у Жовкві при Українському повітовому комітеті створено “Комісію допомоги полоненим українцям”, що вже з перших днів розпочала збір та комплектування посилок для полонених³². У Коломийському окрузі пожертви учнів шкіл, членів кооперативів, читальні “Просвіти”, “Сільського господаря”, делегатури, окремих (інколи анонімних) осіб склали 6 тис. 319,4 зл., окрім того, було зібрано багато одягу, сухарів, овочів, сухофруктів тощо, які призначалися для полонених червоноармійців³³.

Матеріальну і моральну підтримку військовополоненим надавали мешканці не лише Галичини, а й інших регіонів Західної України, зокрема Волині, Західного Поділля та інших.

У таборах Проскурова і на Раковім загинуло 25 тис. полонених (щодня помирало близько 150 осіб). Місцеві мешканці ще до організації відділку Українського Червоного Хреста самотужки організували велику допомогову акцію, яка дозволила вижити багатьом бранцям різних національностей³⁴. У селах Великий Житин і Городище (поблизу Рівного) під час Різдвяної Коляди зібрано для УЧХ 2047 крб., до чого спричинився місцевий панотець прот. Ненадкевич. Молодь містечка Мізоч під час колядок зібрала 1135 крб., понад 100 буханців хліба, багато інших продуктів, які передали полоненим. У с. Рясники Гошанського району церковний хор під керівництвом вчителя

Ю. Сеницького колядував на допомогу військовополоненим, зібравши з цією метою 2651 крб.³⁵

Коли німецьке командування санкціонувало звільнення і переведення на цивільні роботи колишніх червоноармійців, які походили із західноукраїнських теренів, УЦК організував збирання запитів на них від родичів та оформлення необхідних для звільнення в'язнів документів. Не забували і про вихідців з інших регіонів України: лише через санітарну станцію Станіславського комітету допомоги до літа 1942 р. пройшло 3547 полонених з Наддніпрянщини та 500 переселенців³⁶. Отже, цілеспрямовані заходи української громадськості врятували життя багатьом співвітчизникам, які потрапили у полон.

Цілий комплекс соціально-економічних і морально-психологічних проблем створила політика окупаційної влади у сфері використання трудових ресурсів зайнятих територій. На початку квітня 1943 р. лише з Галичини добровільно чи примусово виїхало на роботу у Німеччину близько 300 тис. осіб.

Гітлерівська адміністрація охоче переклала на українські організації турботу про родини “остарбайтерів”. Виділені урядом Генерального Губернаторства мізерні кошти для амортизації соціальних наслідків тотального залучення трудових ресурсів краю в економіку Німеччини не могли істотно вплинути на ситуацію. Місцеві органи самоуправління, співпрацюючи з громадським активом, брали на облік такі сім'ї, надавали їм допомогу в обробітку землі, інших господарських роботах, підтримували матеріально і морально. Результативно у цьому напрямі діяли громадські об'єднання Рівненщини, а також Коломийське Українське освітнє товариство на чолі з о. прелатом Русиним, який налагодив виплату грошової допомоги родинам “остарбайтерів”, особливо потерпілим від війни³⁷.

Аби не поривався живий зв'язок українських “остарбайтерів” з батьківщиною і родинами, організована громадськість допомагала надсилати їм привітання і подарунки на Різдвяні і Великодні свята, переправляла бібліотеки.

За списками, надісланими соціальному референту УЦК у Львові, на Великдень всі працюючі в Німеччині галичани отримали зібрані краєнами пакунки³⁸. 1130 таких подарунків підготувала повітова жіноча секція Станіслава. А всього Станіславський округ надіслав до Рейху 2320 святкових пакунків для земляків, які працювали на чужині³⁹.

Жовтень 1943 р. УЦК оголосив “місяцем книжки для робітників у Німеччині”. Члени УОТ купували різні видання у книгарні “Просвіти”, зокрема “Червону калину”, “Місіонер”, “Дніпро”, “Для всіх”, а також тогочасні “За народ”, “Альманах” та інші. Кожна книга супроводжувала дарчим написом жертводавця⁴⁰.

Будь-яка добродійна акція західноукраїнської громадськості вимагала копіткої роз'яснювальної роботи серед широких мас. Слід мати на увазі, що значна частина мешканців регіону була неписьменною чи малограмотною, а також ту обставину, що війна до краю загострила зубожіння і без того не дуже заможного люду. Кожен шматочок хліба чи копійка не були зайвими і в селі, і в місті. Тим більшим є гуманітарний вимір збіркових акцій з добродійною метою.

Попри всі ці випробування, що випали на долю українського народу у роки війни, він в основній своїй масі виявив здатність до консолідації, жертвовності і взаємодопомоги. Надскладні обставини ставили людей перед вибором, і християнське сумління підказувало, як чинити у тій чи іншій ситуації, виявляючись сильнішим від природного інстинкту самозбереження.

Великої мужності, а то й самозречення, вимагало переховування червоноармійців, підпільників, утікачів з полону і в'язниць. На особливу небезпеку наражалися ті, хто надавав притулок євреям. Незважаючи на інфікованість антисемітизмом значної частини українського населення (цей факт, на жаль, важко

спростувати), багато людей виявляли свою громадську і християнську позицію, допомагаючи єврейським родинам уникати розправ. Зразок поведінки подавали духовні лідери краю, зокрема православне і греко-католицьке духовенство. Послідовним противником розв'язаного нацистами геноциду виступав першоієрарх УГКЦ митрополит А. Шептицький. Викриваючи зловісну природу гітлерівського “нового порядку”, він у листі до Папи Римського Пія XII писав: “Найпершими жертвами стають євреї. Число замордованих в нашому краї євреїв напевне вже перевищило двісті тисяч. По мірі просування армії на схід число жертв зростає. В Києві протягом кількох днів закатували до ста тридцяти тисяч чоловіків, жінок та дітей. Всі малі містечка України були свідками подібних масакр... Спочатку... влада старалася заслонити свої дії документами, які б свідчили, що авторами цих вбивств є місцеві люди чи поліція. З часом почали вбивати євреїв на вулицях, на очах населення і без тіні сорому”⁴¹. 21 листопада 1942 р. митрополит оприлюднив листа до духовенства і вірних “Не вбивай”, а 10 серпня 1943 р. – “Пастирський лист до духовенства і вірних”, у яких засуджувалися будь-які вбивства, терор і насильство. 1942 року А. Шептицький надіслав листа до Гімmlера, де висловив протест проти нищення євреїв і втягнення українців у дані акції. Владика не обмежувався словами: у приміщенні митрополичої бібліотеки та підвалі церкви знайшла притулок група євреїв, у тому числі син львівського рабина Левіна й рабина Д. Кагане, який втік з Янівського табору, а в 1944 р. став головним рабином Війська Польського у званні полковника. У помешканні А. Шептицького переховувалася родина аптекаря Йосипа Подошина. За свідченнями того ж Д. Кагане, митрополит врятував від загибелі від 300 до 400 єврейських дітей. Близько 500 віруючих допомагали своєму архіпастиреві у цій благородній справі. А ченці різних орденів переховували у перемишлянських лісах з допомогою місцевих лісників 1,7 тис. осіб єврейської національності⁴².

Подібним шляхом діяло багато простих людей в усіх куточках України. У кінці 1941р. карателі оточили м. Болахів (Станіславщина) і почали вивозити єврейське населення на станцію. При цьому було оприлюднено наказ про покарання тих, хто переховуватиме євреїв. Однак залякати вдалося далеко не всіх. Поляк Лівандовський переховував у своїй квартирі двох місцевих євреїв, так само, як і українка Серлячка, що мешкала по вул. Коперника, 14. Брати Когути (Болахів) переховували 17 осіб єврейської національності. Єврейським співвітчизникам намагалися врятувати життя брати Микола і Степан Кулала (с. Гозіїв). Усі вони – українці, поляки, євреї – були виявлені і розстріляні гітлерівцями у Болахівському лісі і на території соляного заводу⁴³.

Таких невідомих і ще не визнаних “праведників світу”, які повинні посісти гідне місце в історії нашого народу, було багато по містах і селах України.

Друга світова війна стала випробуванням на здатність цивільного населення засобами самоорганізації пом'якшити згубний вплив збройного конфлікту на функціонування суспільного організму. За умов, коли різні політичні режими залишалися чужими, а то й ворожими корінним інтересам українського народу, це дало змогу вберегти його від деградації, втрати національної, соціокультурної самоідентифікації, фізичного знищення і незворотного підриву генофонду.

Широкий розмах громадського солідаризму, особливо на західноукраїнських теренах, засвідчив наявність значного творчого потенціалу української людності, її волю до спротиву вкрай несприятливим обставинам, спроможність акумулювати сили і виробляти адекватну лінію поведінки в екстремальних ситуаціях.

Створення неполітичних громадських інституцій, розгортання їх діяльності на значній території, функціональна багатоманітність та ефективність спростовують твердження про атрофію в українців суспільно-державницьких рефлексів та імпульсів, аморфність і нерозвиненість самодіяльних форм співжиття.

Більше того, пізнаючи у доброчинному русі на окупованій території України

окремі елементи європейських впливів, необхідно констатувати наявність унікальних виявів самоорганізації, іманентних саме західноукраїнському соціуму у період війни.

¹ Франк С.Л. Духовные основы общества. – М., 1992. – С.214-215.

² Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії. 1939–1941. Історія Українського Центрального Комітету. – Чикаго, 1975. – С. 51-55.

³ Володимир Кубійович. Мені – 85. – Мюнхен, 1985. – С. 91, 92.

⁴ Там само. – С.94, 94.

⁵ Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії. – С. 100–101.

⁶ Там само. – С.164–170.

⁷ Голос Підкарпаття. – 1942. – 1 листопада.

⁸ Воля Покуття. – 1942. – 7 січня.

⁹ Там само. – 1943. – 31 січня.

¹⁰ Там само. – 4 квітня.

¹¹ Дзюбина Степан, о. митрат. І ствердимо діло рук наших. (Спогади). – Варшава, 1995. – С.68.

¹² Воля Покуття. – 1942. – 1 листопада.

¹³ Голос Підкарпаття. – 1942. – 20 вересня.

¹⁴ Там само. – 30 серпня.

¹⁵ Воля Покуття. – 1942. – 7 січня.

¹⁶ Голос Підкарпаття. – 1943. – 17 січня.

¹⁷ Там само. – 12 березня.

¹⁸ Воля Покуття. – 1943. – 27 червня.

¹⁹ Там само. – 3 січня.

²⁰ Там само. – 1942. – 18 жовтня.

²¹ Там само. – 18 січня.

²² Там само. – 24 січня.

²³ Голос Підкарпаття. – 1942. – 22 листопада.

²⁴ Там само. – 27 червня.

²⁵ Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії. – С.174, 175.

²⁶ Воля Покуття. – 1943. – 28 березня.

²⁷ Голос Підкарпаття. – 1942. – 14 березня.

²⁸ Воля Покуття. – 1942. – 18 січня, 22 лютого.

²⁹ Там само. – 29 січня.

³⁰ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВОВ України), ф.3833, оп.1, спр.69, арк.13.

³¹ Волинь. – 1942. – 1 лютого.

³² Воля Покуття. – 1942. – 17 травня.

³³ ЦДАВОВ України, ф.3833, оп.1, спр.69, арк.13 зв.

³⁴ Волинь. – 1942. – 15 січня.

³⁵ Голос Підкарпаття. – 1942. – 2 серпня.

³⁶ Воля Покуття. – 1943. – 17 жовтня.

³⁷ Голос Підкарпаття. – 1943. – 28 березня.

³⁸ Воля Покуття. – 1943. – 30 травня.

³⁹ Там само. – 1942. – 10 жовтня.

⁴⁰ Кіцера О. Наш митрополит // Матеріали конференції, присвяченої життю та діяльності Митрополита Андрія Шептицького. – Львів, 1994. – С.14, 15.

⁴¹ Коваль М. В. Україна: 1939–1945. Маловідомі й непрочитані сторінки історії. – К., 1995. – С. 103.

⁴² Державний архів Івано-Франківської області, ф. Р-98, оп.1с, спр.5, арк.2, 11 зв., 13 зв.